

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

A Critical Study of the Concept of the Dhammaraja in Buddhism

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรณกร ธีรธมฺโม), ผศ.ดร.

Phrakrusophonpariyatsudhi (Sribandon Thiradhammo) Asst. Prof. Dr

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Phayao campus

บทคัดย่อ

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา กับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นค้นคว้าในคัมภีร์พระไตรปิฎก และการสัมภาษณ์เชิงลึก นำมาวิเคราะห์และเรียบเรียงในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่าธรรมราชาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ธรรมราชาในทางศาสนาหรือทางธรรมและในทางโลก ธรรมราชาในทางศาสนา หมายถึง พระพุทธเจ้าเพราะทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดั่งมาครบถ้วน ส่วนธรรมราชาในทางโลก หมายถึง ผู้นำหรือผู้ปกครองบ้านเมืองที่ดี มีคุณธรรมประจำใจ

ผลจากการเปรียบเทียบแนวคิดธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา กับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชนพบว่า ความเห็นมีทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยแยกออกได้ ดังนี้ ๑) ด้านแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ คุณสมบัติของตัวผู้นำและความสามารถนำหลักธรรมราชาไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการ ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การให้ความหมายของธรรมราชา ๒) ด้านภาวะผู้นำกับความเป็นธรรมราชา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ การที่ต้องใช้หลักธรรมในการบริหารจัดการเป็นสำคัญ ส่วนความแตกต่างอยู่ที่กรอบแนวคิดการทำงานต้องเป็นไปตามลำดับ กฎหมายต้องส่งเสริมสนับสนุนความเข้มแข็งให้กับชุมชน ๓) ด้านประสบการณ์ธรรมราชาที่ผ่านมา ในส่วนที่เหมือนกัน คือ การยอมรับซึ่งกันและกันก่อน โดยมุ่งที่ประโยชน์ที่จะพึงได้ร่วมกัน ไม่มีคำว่าแพ้-ชนะ บางกรณีมีการปรับใช้ภูมิปัญญาแทนกฎหมาย ส่วนความแตกต่างไม่มีในประเด็นนี้ ๔) ด้านต้นแบบธรรมราชา ใน

ส่วนที่เหมือนกัน คือ เห็นว่าพระศาสนาทุกศาสนา เป็นแบบอย่างธรรมราชาในทางธรรม และ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเป็นต้นแบบแห่งธรรมราชาในทางโลก ส่วน ความแตกต่างอยู่ที่การนำหลักการไปประยุกต์ใช้ ๕) ด้านความเชื่อมั่นต่อธรรมราชา มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า ธรรมะเป็นเรื่องของคนทุกคน ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การให้ความหมายของศัพท์เชิงภาษา ๖) ด้านการสื่อสารแนวคิดธรรมราชาต่อสาธารณะ มีความเห็นที่สอดคล้องกัน เกี่ยวกับการใช้สื่อทุกช่องทางเพื่อสร้างกระแสธรรมราชา ส่วนความแตกต่าง อยู่ที่วิธีการนำเสนอให้คนเข้าถึงความเป็นธรรมราชา

เกี่ยวกับการประยุกต์แนวคิดธรรมราชาในการปกครองบ้านเมือง ผลการวิจัยที่พบสามารถแยกประเด็นได้ ดังนี้ ๑) ด้านแนวคิดธรรมราชากับการปกครองบ้านเมือง มุ่งประยุกต์ โดยเน้นใน ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ต้องมีคุณสมบัติของการเป็นผู้นำที่ดี ระดับกลาง จะต้องอาศัยธรรมเป็นหลักในการปกครอง ระดับสูง สร้างบุคคลให้มีธรรมราชาในจิตใจ ๒) ด้านภาวะผู้นำทางการเมืองกับความเป็นธรรมราชา มุ่งเน้นพัฒนาภาวะผู้นำทางการเมืองอีก ๓ ด้าน คือ มุ่งพัฒนาตน ได้แก่ พัฒนาตัวของตัวเอง โดยใช้หลักแห่งความเข้าใจ และการมีฐานแห่งความเป็นธรรมที่สถิตอยู่ในใจ เป็นต้น มุ่งพัฒนาผู้ใต้การปกครอง ใน ๓ ระดับ คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญาพัฒนาองค์กรรวมของสังคม โดยยึดกรอบศีลธรรมเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็กำหนดกฎหมายเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนศีลธรรม เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ควรมีการผสมผสานโดยการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้ทุกคนสามารถเคารพตนเองได้ ๓) ประสบการณ์ธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง สามารถนำมาประยุกต์ในการปกครองบ้านเมือง คือ มุ่งเน้นหลักการ โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลักในการปกครองบ้านเมือง มุ่งเน้นหลักปฏิบัติ โดยนำหลักธรรมดังกล่าวลงสู่การปฏิบัติ มุ่งเน้นกระบวนการ โดยอาศัยกระบวนการทางกฎหมาย และหรือกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดั้งเดิม มีหลักของศีลธรรม เป็นต้น ๔) ธรรมราชา กับคุณสมบัติของผู้นำทางการเมือง ประกอบด้วย ด้านบุคคล โดยการศึกษาแบบอย่างจากบุคคลที่เป็นธรรมราชาเพื่อเป็นต้นแบบในการปฏิบัติตน ด้านคุณสมบัติ บุคคลที่จะเป็นธรรมราชา ต้องมีคุณสมบัติที่ดั้งเดิมพร้อม ด้านวิถีคิด บุคคลที่จะเป็นธรรมราชาจะต้องศึกษาแบบอย่างของบุคคลที่เป็นธรรมราชายุคก่อน ๕) ความเชื่อมั่นธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง คนที่จะเป็นผู้นำทางการเมืองจะต้องมีความเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างธรรมราชาให้เกิดขึ้นในจิตใจได้ เชื่อมั่นในความมุ่งหมายของความเป็นธรรมราชา และสามารถนำหลักธรรมราชาไปประพฤติดำเนินได้ในทุกระดับ ๖) แนวทางเผยแพร่หลักธรรมราชา มี ๓ ระดับ คือ การสร้างองค์ความรู้ การนำไปใช้ และสร้างการตระหนักรู้ร่วมกัน

ABSTRACT

The purposes of this research are to study the concept of the Dhammaraja (virtuous king) in Buddhism, and to compare the concept of the Dhammaraja as defined by Buddhist scholars, with social, political and community leaders. This research is documentary and qualitative in nature, and the Pali texts and in-depth interviews have been explained in a descriptive manner.

The findings of the research were as follows:

According to Buddhism, the term Dhammaraja carries two meanings : one describes a religious king and the other a worldly king. The Buddha is typified as a religious king who possesses all kinds of virtue whereas the worldly king is a leader who justly and carefully oversees his or her state according to the rule of law.

With regard to the comparison of the Buddhist scholars' concept of the Dhammaraja with socio-political and community leaders, the results were as follows; 1) there is a similarity between the scholar's concept of the Dhammaraja and the social, political and community leaders in regard to the leaders' virtues and their capacity to apply those virtues. However, there is some difference with regard to the meaning of Dhammaraja. 2) With regards to leadership, there is a similarity between the two in terms of applying virtue to management, yet there is a difference in terms of working, and that is that the laws were necessary for empowering community. 3) With regard to Dhammaraja experience, it was agreed that mutual respect and benefit –oriented attitudes were necessary, and that local wisdom was also important. 4) With regard to the typical Dhammaraja, all religious leaders are the role models of a virtuous king who excels in all kinds of virtue. King Bhumipol has been an archetype of the worldly leader. There is a slight difference between the two in terms of bringing the Dhamma into practice. 5) With regard to the faith of the Dhammaraja, it was agreed that Dhamma or virtue is necessary for all. Only the meaning of language is different. 6) With regard to explaining the concept of Dhammaraja to the public, there is similarity between them in utilizing all kinds of media. Only the way of presentation is different.

With regard to applying the concept of the Dhammaraja to state management, the findings were as follows: 1) **The concept of the Dhammaraja can be applied to state**

management at three levels; at a primary level, state leaders should be like Dhammarajas: at the secondary level, leaders should govern the state with the laws of Dhamma; and at the highest level, leaders should try to empower people with the Dhammaraja. **2) Both political leadership and the Dhammaraja concept are about concentrating political leadership in three dimensions, namely ; self-development** in terms of reason and justice, **citizen-development** in terms of physical, mental and intellectual perspectives and **social development** by adhering to moral principles and making people aware of laws and morality in order to strengthen community. Besides, local wisdom should be brought into practice. **3) The comparison of the Dhammaraja and political leadership suggests three levels of application to state management;** an **emphasis on applying the principles** of Buddhism to state management; an **emphasis on practice;** and an **emphasis on the institutions** of laws, customs, and moral principles **4) The study of the characteristics of the Dhammaraja and political leaders suggests three things;** that new role models should come from studies of the lives of the most respected Dhammarajas ; that those who want to be Dhammarajas must be of good and virtuous character; and that such potential great leaders must follow in the footsteps of the previous Dhammarajas. **5) Like Dhammarajas, political leaders** must be confident of, and believe in, their ability to govern the people well and wisely. They must always act morally. **6) There are three ways by which the principles of Dhammaraja** can be incorporated into society and politics: further research into the figure of the Dhammaraja, application of the research, and on-going monitoring and awareness.

ความเป็นมาและความสำคัญ

กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันมีความซับซ้อนสูง มีลักษณะเฉพาะตัว มีความเชื่อมโยงต่อกัน มีความรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นกระแสทางด้านสังคมวัฒนธรรม กระแสทางด้านเศรษฐกิจ และที่สำคัญกระแสทางการเมืองการปกครอง กระแสดังกล่าวล้วนสรุปลงในรูปของกระแสแห่งข้อมูลข่าวสารกระแสการสื่อสารทางการเมืองการปกครองเช่นกัน ได้กระจายไปทั่วโลก ภายใต้คำนิยามใหม่ของคำว่า “โลกาภิวัตน์” ประเทศในเอเชียสามารถ

รับรู้ความเคลื่อนไหวของกลุ่มประเทศในทวีปอเมริกาหรือแอฟริกาได้ภายในวันเดียว ซึ่งก่อให้เกิดการปรับตัวไปในทิศทางดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ ได้พัดผ่านเข้ามาสู่ประเทศไทย ภายหลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ วิกฤตทางด้านการเมือง ภายหลังปี ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ด้วยการไหลบ่าเข้ามาของข้อมูลข่าวสารที่ติดต่อกันทั่วทุกมุมของทวีป และเกิดปัญหานั้นับประการ ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เหตุการณ์ใดบ้างสามารถรู้กันแทบทันทั่วทั้งที่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยดังที่กล่าวมา ความเชื่อหรือหลักคิดเดิมๆ ก็เสื่อมคลายไป ทำให้ยากต่อการทำความเข้าใจของคนระหว่างวัย ชั่วรายแนวคิดทางวัฒนธรรม ศาสนาเก่าๆ ก็ถูกท้าทายจากคนรุ่นใหม่ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวคิดทางการเมืองการปกครองที่เรียกว่า ธรรมราชา ที่หมายถึงพระราชแห่งธรรม ผู้เป็นเจ้าของธรรม^๑ ปกครองโดยธรรม มีจุดหมายเพื่อให้คนในรัฐยึดถือธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิตและเป็นจุดหมายของชีวิต^๒ ยึดหลักการตามแบบพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ประเทศไทยนำแบบอย่างมาจากอินเดียผ่านมาทางประเทศศรีลังกา^๓ โดยเน้นการปกครองให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขตามหลักทศพิธราชธรรม^๔ มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นแม่แบบ ก็ถูกท้าทายจนตีความคลาดเคลื่อนออกไปจากเดิมมาก

จากสถานการณ์ดังกล่าว ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหลาย ๆ เรื่อง จนทำให้การบริหารบ้านเมืองนำไปสู่วิกฤติการณ์ในหลายๆ ประเด็น รวมถึงด้านเศรษฐกิจ และสังคมอย่างเกี่ยวเนื่องต่อยอดกันและกัน จนทำให้ประเทศชาติเสียหาย บอบช้ำอย่างมาก โครงสร้างของสังคมก็อ่อนแอ ส่วนหนึ่งก็เพราะพฤติกรรมของตัวผู้นำ หรือนักบริหารทุกระดับชั้น ๖ ที่ต่างฝ่ายต่างก็

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **จารีกอโศก (ธรรมจักรบนเตียรสี่สิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาริปีตย**, (กรุงเทพมหานคร : ผลิติมม์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๕-๘๐.

^๒ ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๐-๒๐๒.

^๓ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาริราช, **แนวคิดทางการเมืองและสังคม**, หน่วยที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาริราช, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๑.

^๔ พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล), **หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์ : คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (ราชบุรี : มูลนิธิพุทธภาวนาวิชาธรรมกาย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔-๓๕.

^๕ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต), **สงฆ์ผู้นำสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒-๕๓.

อ้างความชอบธรรมในการสนับสนุนทฤษฎีและความคิดเห็นของตนเอง โดยใช้อาวุธทางวาทกรรมร่วมสมัยว่า ประชาธิปไตยบ้าง ความชอบธรรมบ้าง อริยะขัดขืนบ้าง ธรรมราชาบ้าง ธรรมรัฐบ้าง ธรรมาธิปไตยบ้าง เข้าต่อสู้และแย่งอำนาจความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกัน จนไม่แน่ใจว่า ฝ่ายไหนถูก-ฝ่ายไหนผิด ทั้งนี้ต่างฝ่ายต่างเรียกร้องและอ้างคำว่า “จริยธรรมทางการเมือง” เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งปฏิบัติตามอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้วิจัยจึงสนใจแนวคิดธรรมราชาว่ามีแนวคิดเป็นอย่างไร และความเข้าใจในเรื่อง “ธรรมราชา” ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไรในมุมมอง ของผู้นำทั้งจากปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและเพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน และการนำหลักธรรมราชาไปประยุกต์ใช้ในฐานะที่เป็นพื้นฐานจริยธรรมทางสังคม

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน
๓. เพื่อให้ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมือง และผู้นำชุมชนได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในฐานะพื้นฐานจริยธรรมของสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยเป็น ๔ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้^๑ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใช้เอกสารจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ งานวิจัย วารสาร และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง^๒ การ

^๑ พระธรรมโกศาจารย์, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒-๒๓.

วิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) : เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจงคือ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน จำนวน ๒๐ รูป/คน ประกอบด้วย ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๔ รูป/คน ผู้นำทางสังคม จำนวน ๓ คน ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน จำนวน ๑๓ คน โดยสุ่มแบบเจาะจงผู้ที่มีชื่อเสียงระดับชาติและท้องถิ่น๓) **วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล :** ศึกษาวิเคราะห์ ทำความเข้าใจสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาทำการเปรียบเทียบถึงรูปแบบและลักษณะของธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน ทั้งในแง่ความเหมือนและความต่าง พร้อมเสนอแนะแนวคิดของผู้วิจัย โดยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และการตอบปัญหาที่ต้องการทราบ

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดธรรมราชาของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนากับผู้นำทางสังคมผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชนนำมาเปรียบเทียบความคิดเห็นที่สอดคล้องกันและความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ใน ๖ ด้าน คือ

๑) ด้านแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ทั้งปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นว่าธรรมราชาอยู่ที่คุณสมบัติของตัวผู้นำและความสามารถ ในการนำหลักธรรมราชาไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการส่วนความแตกต่าง จะเป็นเรื่องความหมายของธรรมราชา แต่โดยภาพรวมมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกันคือมีความรู้และเข้าใจต่อเจตนารมณ์ของคำว่าธรรมราชา

๒) ด้านภาวะผู้นำกับความเป็นธรรมราชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ทั้งปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นว่าควรต้องใช้หลักธรรมในการบริหารจัดการเป็นสำคัญ ส่วนความแตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้นไปที่กรอบแนวคิดการทำงานต้องเป็นไปตามลำดับคือศีลธรรม กฎหมาย กฎสังคม ด้านผู้นำทางสังคม เน้นไปที่การกำหนดกฎหมายต้องส่งเสริมสนับสนุนความเข้มแข็งให้กับชุมชน ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เน้นไปที่ความสามารถควบคุมและยอมรับตนเองก่อนทำงานเพื่อส่วนรวม

๓) ด้านประสบการณ์ธรรมราชาที่ผ่านมา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเน้นไปที่การยอมรับซึ่งกันและกัน การได้ประโยชน์ร่วมกัน ในด้านนี้ไม่มีความคิดเห็นที่ความแตกต่างกัน

๔) ด้านต้นแบบธรรมาชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้าน พระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเห็นว่าพระศาสดาทุก ศาสนาและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีความเป็นธรรมาชาสูง ส่วนความ แตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้น ไปที่การใช้หลักทศพิธราชธรรม ด้านผู้นำทางสังคม เน้นไปที่การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมของสังคม มีหลักการที่ชัดเจนในการทำงาน ส่วนผู้นำ ทางการเมืองและผู้นำชุมชน เน้นไปที่การประยุกต์หลักธรรมและการประพฤติตนให้เป็น แบบอย่างแห่งการปฏิบัติ

๕) ด้านความเชื่อมั่นต่อธรรมาชา ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้าน พระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน ต่างเห็นว่าธรรมะเป็นเรื่อง ของคนทุกคนชั้นวรรณะ ทุกเพศ ทุกวัย รวมทั้งผู้ปกครองและอยู่ภายใต้การปกครอง ส่วนความ แตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ไม่เห็นด้วยต่อความคิดที่ว่าธรรมาชาเป็นธรรมะสำหรับ พระราชาเท่านั้น ด้านผู้นำทางสังคม เห็นด้วยเพราะด้านการใช้คำว่าธรรมาชา ที่ไม่เห็นด้วยคือ ทุกคนสามารถเป็นราชาได้ด้วยคุณธรรม ส่วนผู้นำทางการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นด้วยเพราะ รูปศัพท์และความหมาย ที่ไม่เห็นด้วยเพราะธรรมะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้

๖) ด้านการสื่อสารแนวคิดธรรมาชาต่อสาธารณะ ความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน ปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำทางด้านการเมืองและผู้นำชุมชน เห็นควร ส่งเสริมให้มีการใช้สื่อทุกช่องทางเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องธรรมาชา ส่วนความ แตกต่าง ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เน้นไปที่การยกบุคคลตัวอย่างในอดีตและปัจจุบันเป็น ต้นแบบ ด้านผู้นำทางสังคม เน้นไปที่การปฏิบัติตนเองให้เป็นแบบอย่าง ส่วนผู้นำทางการเมือง และผู้นำชุมชน เน้นไปที่การสร้างกระบวนการทางกฎหมายเพื่อให้คนเข้าถึงแนวคิดธรรมาชา ได้อย่างทั่วถึง

การประยุกต์แนวคิดธรรมาชาในการปกครองบ้านเมือง

ภาวะผู้นำทางการเมืองกับความเป็นธรรมาชาความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในการ ประยุกต์ใช้โดยมุ่งเน้นให้บุคคลมีภาวะผู้นำทางการเมือง ดังนี้ ๑) มุ่งพัฒนาตน คือ พัฒนาคณ ให้เป็นธรรมาชา โดยการให้เกียรติซึ่งกันและกัน การใช้หลักแห่งการเข้าใจ ๒) มุ่งพัฒนาผู้ใต้ การปกครอง โดยพัฒนาผู้ใต้ปกครองใน ๓ ระดับคือ (๑) พัฒนาด้านพฤติกรรม (๒) พัฒนา ด้านจิตใจ(๓) พัฒนาด้านสติปัญญา๓) มุ่งพัฒนาองค์กรรวมของสังคม โดยพิจารณาจากกรอบ

ศีลธรรมก่อนการกำหนดกฎหมาย ที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประสบการณ์ธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในการประยุกต์ในการปกครองบ้านเมืองดังนี้ ๑) มุ่งเน้นหลักการโดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลักในการปกครองบ้านเมือง ๒) มุ่งเน้นหลักปฏิบัติ โดยอาศัยหลักธรรมในเบื้องต้นนำเข้าสู่การปฏิบัติ ๓) มุ่งเน้นกระบวนการ โดยอาศัยกระบวนการทางกฎหมาย และหรือกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม หลักของศีลธรรม

ธรรมราชากับคุณสมบัติของผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในเรื่องบุคคลที่เหมาะสมกับการเป็นธรรมราชา ประกอบด้วย ๓ ระดับ คือ ๑) แบบอย่างด้านบุคคล โดยการศึกษาบุคคลที่เป็นธรรมราชาเป็นต้นแบบในการปฏิบัติตน ๒) แบบอย่างคุณสมบัติของความเป็นธรรมราชาบุคคลที่จะเป็นธรรมราชาต้องมีคุณสมบัติที่ดี ๓) แบบอย่างวิธีการของบุคคลที่เป็นธรรมราชาจะต้องคิดอย่างเป็นระบบ, มีหลักการคิดเพื่อส่วนรวม โดยมีฐานจากองค์ความรู้

ความเชื่อมั่นธรรมราชากับผู้นำทางการเมือง ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ว่าคนที่จะเป็นผู้นำทางการเมืองจะต้องมีความเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างธรรมราชาให้เกิดขึ้นในจิต เชื่อมั่นในความมุ่งหมายของความเป็นธรรมราชา และสามารถนำหลักธรรมราชาไปใช้ปฏิบัติได้ในทุกระดับ

แนวทางเผยแพร่หลักธรรมราชา ความคิดเห็นสอดคล้องกัน ในแนวทางเผยแพร่หลักธรรมราชาออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) การสร้างองค์ความรู้โดยการอบรม การสัมมนา การเผยแพร่โดยใช้สื่อกระแสหลัก ๒) การนำไปใช้ โดยการกำหนดเป็นนโยบายในการบริหารจัดการ การกำหนดกฎหมาย หรือข้อปฏิบัติที่ดี ในการบริหารจัดการ ๓) การสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน โดยการปลูกฝังให้กับประชาชนทุกระดับ การปลูกสำนึกในเรื่องแนวคิดธรรมราชา

ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่อง “ธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” ที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องธรรมราชา ไปสอบถามปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้นำทางสังคม ผู้นำ

ทางการเมืองและผู้นำชุมชน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อที่จะนำหลักธรรมราชา มาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

๑) คำว่า “ธรรมราชา” ควรเปลี่ยนเป็น “ธรรมสำหรับผู้นำ” เพราะทำให้เข้าใจว่า คำว่า “ธรรมราชา” เป็นธรรมะสำหรับพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น โดยมองว่าเป็นธรรมชั้นสูง ควรแก่พระราชทานนั้น สามัญชนคนธรรมดาไม่สามารถนำธรรมระดับสูงมาใช้ได้ทั้งนี้ ประชาชนยังคิดในศัพท์บัญญัติที่ว่า “ราชา” คือพระเจ้าแผ่นดิน หรือกษัตริย์ ในที่นี้ควรใช้คำว่า “ธรรมสำหรับผู้นำ” ดังในสมัยพุทธกาลผู้คนให้คำนิยามสำหรับผู้นำว่า “ราชา” ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมตามยุคตามสมัย

๒) รูปแบบการเผยแพร่แนวคิดธรรมราชา ควรมีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อทุกช่องทาง เพื่อเผยแพร่แนวคิดธรรมราชา หรือ ธรรมสำหรับผู้นำนี้ ในทุกองค์กร ทุกหน่วยงาน

๓) ส่งเสริม สนับสนุน ให้มีการนำเอาหลักธรรมนี้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันมากยิ่งขึ้น เช่น มีการจัดอบรมเพื่อให้ความรู้ในเรื่องธรรมราชา แก่ผู้นำทุกระดับชั้นและบุคคลทั่วไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

กรณีที่มีการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรทำการวิจัย ดังนี้

๑) ควรมีการศึกษาความพึงพอใจของประชาชนทั่วไปที่มีต่อผู้นำ ที่นำเอาหลักธรรมราชามาปฏิบัติใช้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒) ควรมีการศึกษาถึงรูปแบบ กระบวนการ ในการนำเอาหลักธรรมราชามาปฏิบัติใช้ต่อบุคคลอื่น ซึ่งจะช่วยให้ทราบถึงรูปแบบและวิธีการ ในการใช้หลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ณภัทร ฐานวาสก์. พระสงฆ์ไทยกับธรรมาภิบาล. สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมโศกราช, ๒๕๕๔.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ธรรมรัฐ -- ธรรมราชา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมโกศาจารย์. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **จากกรีกอโศก(ธรรมจักรบนเตียรี่สี่สิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร : ผลิตivism, ๒๕๕๒.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล). **หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์ : คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ ราชบุรี : มูลนิธิพุทธภาวนาวิชาธรรมกาย, ๒๕๕๒.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). **สงฆ์ผู้นำสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พรินทร์ เฟิงสุวรรณ. **ธรรมาภิบาลกับประสิทธิภาพการบริหารงานของเทศบาล**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

พลตรี อินทร์ตัน ยอดบางเตย. **ธรรมรัฐ**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้ากรู๊ป, ๒๕๔๗.

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **แนวคิดทางการเมืองและสังคม**. หน่วยที่ ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.